

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII
Международная научная конференция студентов и молодых
ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International
Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE
BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

7. Ермолов, М. (2021). Помощь Центральной Азии: Новая Большая игра. РСМД.<https://russiancouncil.ru/papers/CentralAsiaAid-PolicyBrief36.pdf>
8. Финансирование водного сектора в Центральной Азии: возможности и вызовы. (2022, January 5). Medium.https://medium.com/@WAVE_CentralAsia/финансирование-водного-сектора-в-центральной-азии-возможности-и-вызовы-201c21a9b8a5
9. Рахими А. М., Сыроева Н. М. Управление водными ресурсами в бассейне Амударьи // Научные высказывания. 2022. №1 (9). С. 13-19. URL: https://nvjournal.ru/article/Upravlenie_vodnymi_resursami_v_bassejne_Amudari
10. Food Security in Central Asia: Countries Have to Strengthen Cooperation. (2021, November 10). CABAR.asia.<https://cabar.asia/en/food-security-in-central-asia-countries-have-to-strengthen-cooperation>
11. Амиржонов., Ф. (2020, September). Возобновляемые источники энергии в Центральной Азии. Ia-center.ru. <https://ia-centr.ru/han-tengri/opinions/farkhod-amirzhonov-vozobnovlyaemye-istochniki-energii-v-tsentralnoy-azii/>
12. Idrisov, T. (2023, January 12). Climate Change and Water Resources in Central Asia: Growing Uncertainty. CABAR.asia. <https://cabar.asia/en/climate-change-and-water-resources-in-central-asia-growing-uncertainty>
13. USAID Environmental Restoration of the Aral Sea | Fact Sheet | U.S. Agency for International Development. (2022, November 10). U.S. Agency For International Development. <https://www.usaid.gov/central-asia-regional/fact-sheets/usaaid-environmental-restoration-aral-sea>
14. Rethinking Water in Central Asia: the costs of inaction and benefits of water cooperation. (2016). Adelphi and CAREC. <https://carececo.org/Rethinking%20Water%20in%20Central%20Asia.pdf>
15. UNECE & DKU. (2018). Оценка взаимосвязи водных, энергетических, продовольственных и экосистемных ресурсов в контексте центральной азии. <https://unece.org/sites/default/files/2022-08/FINAL-RUSSIAN-VERSION-09.12.2020.pdf>
16. Rakhmatullaev, S., Abdullaev, I., & Kazbekov, J. (2017, December). Water-Energy-Food-Environmental Nexus in Central Asia: From Transition to Transformation. https://www.researchgate.net/publication/321673745_Water-Energy-Food-Environmental_Nexus_in_Central_Asia_From_Transition_to_Transformation
17. Vinokurov, E., Ahunbaev, A., Usmanov, N., Sarsembekov, T. (2022) Regulation of the Water and Energy Complex of Central Asia. Reports and Working Papers 22/4. Almaty, Moscow: Eurasian Development Bank

УДК 341

ЖАҒАНДЫҚ КОНТЕКСТТЕ ГИБРИДТІК СОҒЫСТАРДЫ АЛДЫН АЛУДА ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Тұрсын Әлішер Әбдімәлікұлы
alisher.tursyn@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар
мамандығының 1 курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - Тұрынтаева Әйкерім Әмірқызы

Қазіргі таңда «гибридтік соғыс» термині саяси ортада белсенді түрде қолданылып келгенмен бұл терминнің құқықтық аспектілері толыққанды зерттелмей келеді. Жаһандық үдеріс тұсында «гибридтік соғыс» терминінің құқықтық контекстте қолдану орындылығы және халықаралық-құқықтық терминологияға қосу туралы салмақты пікірталастар жүріп жатыр. «Гибридтік соғыс» феномені халықаралық қатынастардағы ақпараттық компоненттер маңыздылығының күрт өсуін көрсетіп, «түрлі түсті революциялар» мен «араб көктемдері» тұжырымдамаларын жүзеге асырудың заңды жалғасы болып отыр.

«Гибридтік соғыс» терминінің журналисттік қолданыстарда жиі айналып кеткені соншалық, мемлекеттердің кез-келген дәстүрлі әскери-күштік парадигмаларға жанаспайтын әрекеттері осы терминмен аталынып жатыр. Бұл өз кезегінде «гибридтік соғыс» терминін нормативтік-құқықтық реттеу әрекеттеріне едәуір кедергі келтіруде.

Классикалық әскери-күштік категориялар мен «гибридтік соғыс» категориялары арасындағы тікелей ерекшеліктерінің бар болуы маңызды халықаралық-құқықтық мәселелердің біріне айналып отырғаны жасырын емес. Бұдан «Кибершабуыл мемлекеттің өзін-өзі қорғауына негіз бола ала ма?» немесе «Мемлекеттің «гибридтік соғысқа» жататын әрекеттері халықаралық-құқықтық жауапкершілікке тартуға негіз бола ма?» деген орынды сұрақтар туындауы мүмкін.

2017 жылдың ақпанында «Майкрософт» компаниясының басшысы Б. Смит киберқылмыспен күресу мақсатында «цифрлық Женева конвенциясы» мен «өзге елдерге қарсы әртүрлі мемлекеттермен қаржыландырылатын кибершабуылдарды тергеумен айналысатын» тәуелсіз ұйым құруды ұсынды [1]. Бұған қоса, 2017 жылдың ақпанында Ресейде ақпараттық операциялар әскерлерінің құрылғандығы туралы ресми түрде жарияланған болатын [2]. Бұл мысалдар мемлекеттердің бір-біріне ақпараттық қарсы тұрудың маңыздылығын айқын көрсетіп отыр. «Ақпараттық соғыс» термині бұған дейін әдеттегі терминдердің қатарында болғаныменен «Гибридтік соғыс» терминінің бүгінгідей маңызға ие болғанына көп уақыт болған жоқ. Google іздеу жүйесінде «гибридтік соғыс» сөз тіркесіне сұрау салу динамикасын зерделейтін болсақ [3]., 2014 жылға дейін бұл термин ағылшын тілді де, орыс тілді де қоғамның анау айтарлық қызығушылығын тудырмағаны белгілі болады.

Ұзақ уақыттардан бері «гибридтік соғыс», «ақпараттық соғыс», «түрлі-түсті революциялар» терминдері халықаралық құқыққа қатысы жоқ саясаттану және мәдениеттану ғылымдарының элементтері ретінде қолданыста жүрді. Бірақ та соңғы кездері батыстық сарапшылық қауымдастықта нақ осы «гибридтік соғыстың» халықаралық-құқықтық аспектілерін белсенді зерттеу жұмыстары басталды. Ресейлік халықаралық құқық доктринасы «гибридтік соғыс» терминін халықаралық құқық термині деп санамайтындықтан бұл сөз тіркесін қолданбағанды жөн санайды. Оған тағы бір себеп қазіргі халықаралық-құқықтық құжаттарда бұл терминнің еш бекітілмеуі.

Әлемдік қауымдастықтың барлық күш-жігеріне қарамастан, қазіргі халықаралық құқықта күш қолдану мәселесі толығымен шешілмегені анық, алайда соңғы онжылдықтарда мемлекеттердің көпшілігі, тіпті ашық агрессивті саясатты жүзеге асыру кезінде де халықаралық қоғамдастық алдында өз әрекеттеріне барынша заңдылық береді. Сондықтан «соғыс» соңғы жылдары жиі қолданылатын халықаралық құқықтық термин болған жоқ, өйткені ол автоматты түрде БҰҰ Жарғысын тікелей бұзуды білдіреді. Осы себепті «соғыс» термині көбінесе «халықаралық қақтығыс» немесе «халықаралық дағдарыс» эвфемизмдерімен ауыстырылуда. «Гибридтік соғыс» жағдайында «соғыс»

термині өте нақты берілген, ол кейбір сарапшылардың пікірінше, «әскери-саяси шындықтың субъектісін ұтымды және эмоционалдық қабылдауға әсер етуді» көздейді. Өйткені «соғыс» термині теріс заңсыз әрекеттермен сөзсіз байланысты. Сонымен қатар, соңғы онжылдықтарда «жасырын қақтығыстар ашық әскери қақтығыстарға қарағанда ілгері шығуда» деген нақты үрдіс байқалды. Бұл жағдай дүние жүзінде азаматтық соғыстардың, сепаратизм мен ұлттық өзін-өзі анықтаудың бұрын-соңды болмаған өсуіне әкелді.

В.С. Котляр «гибридтік соғыс» тіркесінің заманауи қолданылуының екі негізгі контекстін атап өтеді. Біріншісі, бұл «тұрақты емес әскери құрамаларды пайдалану, арнайы қызметтердің рөлінің артуы, диверсия, арандатушылық және диверсиялық операцияларды жүргізудің басқа да нысандары мен әдістері, ақпараттық және қаржылық-шаруашылық операциялары, кибершабуылдар жағдайларында адамдардың мінез-құлқына психологиялық әсер ету әдістері». Терминді қолданудың екінші контексті «шабуылдаушы мемлекеттің тұрақты қарулы күштерінің қатысуынсыз, бірақ зардап шеккен елдің ішкі саяси күштеріне сүйене отырып, кең ауқымды диверсиялық операцияны жүргізумен байланысты. жәбірленуші елдің режимін өзгерту немесе жаппай материалдық және ақпараттық қамтамасыз етуде оның саясатын түбегейлі өзгерту мақсатында шабуыл жасаушы мемлекеттің ұстанымы» [4]. Осылайша, халықаралық-құқықтық дискурста «гибридтік соғыс» классикалық әскери қақтығыстың шекарасынан тысқары тұрған жауға әсер етудің әртүрлі әдістерін белгілеуге арналған «қолшатыр термин» болып табылады.

Халықаралық құқықта 30 жылдан астам уақыттан бері мазмұны бойынша «гибридтік соғысқа» өте жақын «мемлекеттік терроризм» терминінің болғанын атап өту маңызды. «Мемлекеттік терроризм» өте көп мәнді құбылыс, бірақ оның барлық көріністері бір немесе басқа түрде бір мемлекетке екінші мемлекеттің бағытталған жасырын ықпалына түседі. Бұл «мемлекеттік терроризм» деп аталатын экстремистік және террористік ұйымдарды қолдауға бағытталған іс-шаралар болуы мүмкін. Сондай-ақ бұл мемлекеттің басқа мемлекетте оппозицияны саяси және қаржылық қолдауға бағытталған ауқымды жоспарлары бар қызметі болуы мүмкін (бұл форматқа кез келген дерлік «түрлі-түсті революция» немесе «араб көктемі» сәйкес келеді). «Мемлекеттік терроризмді» басқа мемлекеттің аумағында заңсыз жүзеге асырылатын мемлекеттің арнайы қызметтерінің қызметін де атауға болады. Мұндай әрекеттерге басқа мемлекеттің елшіліктері мен ведомстволарының телефондарын заңсыз тыңдау, стратегиялық нысандарға нұқсан келтіру, саяси қайраткерлерді тапсырыспен өлтіруді ұйымдастыру жатады. Женева декларациясында (1987 ж.) «мемлекеттік терроризм» саясатының заңсыздығы атап өтілді, бірақ бұл мәселе бойынша толық көлемде тыйым салу конвенциясы әлі қабылданған жоқ [5].

Ақпараттық салаға қандай да бір түрде әсер ететін декларативті сипаттағы халықаралық құжаттардың айтарлықтай саны бар, мысалы, БҰҰ Бас Ассамблеясының қарарлары. Екінші жағынан, міндетті болып табылатын шын мәнінде тиімді нормативтік құқықтық құжаттар әлі де аз. Ақпарат алмасу саласындағы ең танымал көпжақты құралдардың бірі Еуропа Кеңесінің Киберқылмыс туралы Будапешт Конвенциясы (2001) [5], бірақ, біріншіден, ол қатысушылардың шеңберімен айтарлықтай шектелген; екіншіден, ақпараттық технологиялардың дамуын ескере отырып, ол 15 жылдан астам уақыт ішінде моральдық тұрғыдан ескіріп кетпеуі мүмкін емес еді; үшіншіден, бұл Конвенция белгілі бір ережелердің мазмұны бойынша (мысалы, тергеу кезінде деректерге трансшекаралық қолжетімділікті қамтиды) өте қарама-қайшы болып табылады, сондықтан кейбір

сарапшылар оны тіпті «жаһандық ауқымдағы тыңшылықты заңдастыру әрекеті» деп те атайды.

Соңғы жарты ғасырда халықаралық құқықтық реттеу жиі үш өте стандартты үлгінің кепіліне айналды. Біріншісі, белгілі бір мәселе бойынша консенсусқа қол жеткізу тым жалпы сипаттағы, қажетті реттеуші күші жоқ және іс жүзінде декларативті сипаттағы құжатты қабылдауға әкелгенімен байланысты. Екінші модель жақсы дамыған құқықтық механизмі бар өзекті құжатты қабылдайды, бірақ оның әсері қол қоюшылар мен ратификациялаушылардың санымен айтарлықтай шектеледі, олар әдетте осы тақырып шеңберінде неғұрлым белсенді мемлекеттерді қамтымайды. Үшінші үлгі бойынша келісім немесе конвенция «баптар жобасы» деп аталатын деңгейде қалады, оны ақырында барлығы дерлік қолданады, бірақ міндетті күші жоқ.

Ақпараттық-коммуникациялық салада құқықтық шеңберден тыс ойнау бүгінгі күні мемлекеттерге қарулы күштерді қолдануға тыйым салуға байланысты қол жеткізе алмайтын мүмкіндіктерді ішінара өтейді. Бұл фактор мемлекеттердің белгілі бір саланы құқықтық реттеуге көбінесе осы салаға қосымша жаңа мүмкіндіктер пайда болған кезде ғана келісім беруіне әкеледі. Сонымен, егер сіз белгілі бір қару түрлеріне тыйым салу эволюциясын қарасаңыз, халықаралық құқық мемлекеттер қолданатын қару сатысынан бірнеше ондаған жылдар артта қалғанын көре аласыз. Жоғарыда айтылғандар жаяу әскерге қарсы минаға, химиялық қаруға, тұтандырғыш қарудың жекелеген түрлеріне қатысты. Осылайша, мемлекеттер арасындағы қарама-қайшылықтар заңмен реттелмеген басқа әдістер арқылы жүзеге асырылған кезде ғана ақпараттық саланың жекелеген элементтерін құқықтық реттеу халықаралық құқықтық базаның бір бөлігіне айналады. Сондай-ақ ақпараттық әсер етудің жаңа әдістерінің енгізілуімен кәдімгі қарудың жекелеген түрлерінің маңыздылығы кем дегенде техникалық дамыған мемлекеттер үшін бірте-бірте төмендейді деп болжауға болады. Халықаралық саяси кеңістіктің тұрақсыздығы экономикалық санкциялардан бастап жаһандық ядролық соғысқа дейінгі мемлекеттер арасындағы қарама-қайшылықтың кез келген нұсқаларына мүмкіндік беретіні сөзсіз. Дегенмен, бүгінгі таңда экономикалық тұрғыдан ең дамыған мемлекеттерге қарсы тұрудың ең ықтимал нұсқасы - халықаралық жауапкершіліктің негізі ретінде ең аз шығынды және дәлелденбейтін нұсқа ретінде «гибридтік соғыс» ұсынылады.

БҰҰ жұмысының ең басында Бразилия мен Боливия делегациялары санкциялардың әсерін шектеу үшін экономикалық күш қолдануға тыйым салу туралы түсініктемелер енгізу туралы ұсыныстар жасады, бірақ бұл ұсыныстар қабылданбады [6]. Ақпаратты пайдалану және күштеп ықпал ету қазіргі уақытта құқықтық реттеу аясынан тыс деп айтуға болады. Қазіргі халықаралық-құқықтық құжаттардың басым көпшілігі мемлекетаралық қақтығыстарды ескере отырып әзірленген, бірақ ішкі қарама-қайшылықтарға емес. Сондықтан да халықтар мен ұлттардың өзін-өзі билеуіне байланысты оқиғалар, сондай-ақ «түрлі-түсті революциялар», «араб көктемдері» және т.б. көптеген келіспеушіліктер туғызып, елдерде «қос стандарттардың» пайда болуына әкеліп соғады.

Сарапшылар атап өткендей, «гибридтік соғыстың маңызды ерекшелігі - соғыс жағдайы мен бейбітшілік арасындағы шекараның іс жүзінде жоқтығы». Бұл «гибридтік соғыстың» таза ақпараттық құрамдас бөлігі қазіргі халықаралық құқықтың шеңберінен тыс қалуына әкеледі. Сонымен қатар, қарулы күштерді қолданғанның өзінде мұндай әрекеттер үшін халықаралық жауапкершілікті дәлелдеу өте қиын және өте сирек жүзеге асырудың соңғы кезеңіне дейін жеткізіледі. Егер біз «гибридтік соғыс» туралы айтатын болсақ, онда қызметтің бұл түрі үшін халықаралық жауапкершілікті орнатуға іс жүзінде ешқандай

мүмкіндік жоқ, өйткені қазіргі халықаралық құқық тұрғысынан мұндай араласуды дәлелдеу мүмкін емес. Жалпы алғанда, «гибридтік соғыста» дәлелдеу тақырыбы аса өзекті емес: әртүрлі «ақпаратты толтыру», жалған сараптама есептерді жариялау және т.б. арқылы «ақпараттық шу» жасау әлдеқайда маңызды. Бұл «гибридтік соғыстың» бастамашысы немесе «агрессоры» әрқашан айқын бола бермейді, әсіресе көпшіліктің көзқарасы бойынша. Осылайша, термин «екі қырлы» болып табылады. Ақпараттық өрістің ерекшелігі мен инклюзивтілігіне байланысты «агрессордың» нақты орналасқан жері іс жүзінде мүмкін болмайтын жағдайлар жиі туындайды.

Сонымен қатар, заманауи технологиялар жүйені қашықтан бұзу кезінде іздерді жасыруға мүмкіндік береді. Бұл кибершабуылдың шынайы орындаушысын анықтауды әлдеқайда қиындатады. «Гибридтік соғыс» жағдайында туындайтын негізгі халықаралық-құқықтық мәселелер мыналар деп айтуға болады: «гибридтік соғысты» халықаралық құқықтық термин ретінде қарастыруға бола ма? егер «гибридтік соғыс» құқықтық мағынада соғыс болса, оның жүргізілу процесін құқықтық негізге салуға бола ма және керек пе? «гибридтік соғыстан» келтірілген залал халықаралық жауапкершілікке негіз бола ала ма?[7]

Бұл мәселелер «гибридтік соғыстарға» қатысты мәселелерді одан әрі құқықтық реттеудің өзіндік «жол картасы» болып табылады. Қарулы күштерді теріс пайдалануға формальды тыйым салуды белгілеу үшін, асыра айтпағанда, мындаған жылдар қажет болғанын ескере отырып, ақпараттық текетірестің экстремалды нысандарын да бір күні белгілі бір шекте қоюға болады деп болжауға болады. Дегенмен, мемлекетаралық қайшылықтарды шешудің, ұлттық мүддені жүзеге асырудың жаңа жолдары дамыған жағдайда ғана бұл жүзеге асатыны анық. «Гибридтік соғыс» тақырыбын нормативтік реттеу перспективалары әлі де бұлыңғыр деп айтуға болады, өйткені халықаралық-құқықтық құжаттарды қабылдау қазіргі уақытта қаралған мәселелер бойынша сақталмаған кең консенсуспен бірге жүруі керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ‘Digital Geneva Convention’ Needed to Deter Nation-State Hacking: Microsoft President: // URL: <http://www.reuters.com/article/us-microsoft-cyber-idUSKBN15T26V>; Дата обращения 19.12.2022.

2. Шойгу объявил о создании войск информационных операций: // URL: <https://rg.ru/2017/02/22/shojgu-obiavil-o-sozdanii-vojsk-informacionnyh-operacij.html>; Дата обращения 14.02.2023.

3. См. статистику русскоязычного сектора Google: // URL: <https://trends.google.ru/trends/>) и его англоязычного сектора: // <https://trends.google.com/trends/>. Дата обращения 21.01.2023.

4. Котляр В.С. К вопросу о «гибридной войне» и о том, кто же ее ведет на Украине: // URL:<https://interaffairs.ru/jauthor/material/1350> Дата обращения 11.03.2023.

5. Кочетков В.В. Культурное измерение гибридных войн // Вестник Московского университета. Социология и политология. 2015. № 4. С. 263–267.

6. Крутских А., Стрельцов А. Международное право и проблема обеспечения международной информационной безопасности [Электронный ресурс]: // URL:<https://interaffairs.ru/jauthor/material/1167> Дата обращения 23.03.2023.

7. Мартыненко Е.В., Бисультанов А.К. Гибридная война и международное гуманитарное право // Евразийский юридический журнал. 2016. № 6. С. 24.